

Γεωγραφίες

Αρ. 29 (2017)

Γεωγραφίες, Τεύχος 29, 2017

**ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ: ΚΟΙΝΕΣ
ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ
DOREEN MASSEY**

Άρις Πολύζου

ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ: ΚΟΙΝΕΣ ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ DOREEN MASSEY

Τρις Πολύζου¹

Το άρθρο επιχειρεί μια σύνδεση του μεταναστευτικού φαινομένου με την έννοια του τόπου, έτσι όπως την επεξεργάζεται στα κείμενά της η Doreen Massey. Συγκεκριμένα, το παράδειγμα των διεθνών μεταναστεύσεων που προσεγγίζουν σήμερα τα αστικά κέντρα της δυτικής Ευρώπης, τροφοδοτώντας λόγους και πρακτικές αποκλεισμού, αναδεικνύει την πολλαπλότητα του τόπου και τις χωροκοινωνικές προεκτάσεις της. Η ανάγνωση του μεταναστευτικού φαινομένου μέσα από τη οπτική του χώρου έρχεται σε διάλογο με τους όρους ταυτότητα, κοινότητα ή «εθνοτική» γειτονιά, ενώ αναδεικνύει τη διαπλοκή των χωρικών επιπέδων, από το τοπικό στο παγκόσμιο και αντιστρόφως.

Στην εισαγωγή του βιβλίου της *Space, Place and Gender* (1994), η Doreen Massey ορίζει τον τόπο ως ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων οι οποίες φέρουν αναπαραστάσεις και συμβολισμούς, αναπαράγοντας τις υφιστάμενες ταξικές διακρίσεις και σχέσεις εξουσίας. Προκύπτει ακόμα ότι ο τόπος δεν είναι μια στατική γεωγραφική έννοια, αλλά διαμορφώνεται μέσα από τις δυναμικές που προκύπτουν από τους εκάστοτε κοινωνικούς συσχετισμούς. Κατά συνέπεια, ο τόπος διαμορφώνεται από την πολλαπλότητα των καταστάσεων που τον συναποτελούν και από τις σχέσεις που αναπτύσσονται εντός του. Παραμένει έτσι ανοιχτός και πορώδης σε εν δυνάμει μεταβολές (1994: 5).

Σκοπός του άρθρου είναι να υπογραμμίσει τη συνεισφορά της Doreen Massey στη συζήτηση σχετικά με τον τόπο και τη μετανάστευση μέσα από τρεις θεματικές: τις άνισες «γεωμετρικές δύναμης» οι οποίες καθορίζουν την κινητικότητα των ατόμων, την έννοια του «συνανήκειν» έτσι όπως αυτή εκδηλώνεται στην κλίμακα της πόλης ή της γειτονιάς και, τέλος, την εναλλαγή της τοπικής και της παγκόσμιας κλίμακας για μια πιο διευρυμένη ανάγνωση των διεθνών μεταναστεύσεων.

Άνισες «γεωμετρικές δύναμης» και παγκόσμιες κινητικότητες

Η πρώτη θεματική σε σχέση με την έννοια του τόπου και τη μετανάστευση αφορά τις λεγόμενες «γεωμετρικές δύναμης» που, σύμφωνα με την Doreen Massey, αποτυπώνουν τη διαφορετική θέση που καταλαμβάνει κάθε υποκείμενο ή κοινωνική ομάδα στο παγκόσμιο σύστημα ροών και κινητικότητας (2005: 85-87). Η εννοιολόγηση του τόπου, ως ανοιχτού και πορώδη, ως αποτέλεσμα των εκάστοτε σχέσεων που αναπτύσσονται, ίσως δίνει εσφαλμένα την εντύπωση ότι όλοι και όλες συμμετέχουν στον ίδιο βαθμό και με την ίδια ένταση στους χώρους όπου συγκεντρώνεται η πολιτική εξουσία και λαμβάνονται οι αποφάσεις. Η Massey επανέρχεται συστηματικά στις πολύπλοκες επιδράσεις της παγκοσμιοποίησης υπογραμμίζοντας πως, εντέλει, οι «γεωμετρικές δύναμης» επηρεάζουν διαφορετικά κάθε άτομο ή κοινωνική ομάδα. Με άλλα λόγια, η εμπειρία της μετακίνησης βιώνεται διαφορετικά για τον καθένα και την καθεμία και σχετίζεται άμεσα με τις κοινωνικές, έμφυλες, φυλετικές και άλλες ανισότητες που επιδρούν στην συλλογική και ατομική πραγματικότητα (βλ. ενδεικτικά το κεφάλαιο “A global sense of place”, στο Massey, 1994: 146-156).

Εστιάζοντας σε ζητήματα όπως η αλόγιστη κινητικότητα του κεφαλαίου σε αντιπαράθεση με τις «από τα πάνω» ελεγχόμενες μετακινήσεις προσφύγων και μεταναστών, η Massey δείχνει ότι ενώ άλλοι επηρεάζουν τις παγκόσμιες

1. Δρ ΕΜΠ, ερευνήτρια στη Γαλλική Σχολή Αθηνών.

αυτές ροές κινητικότητας, άλλοι υφίστανται τις επιδράσεις τους (1994:149). Κλειδί για την κατανόηση των «γεωμετριών δύναμης», που διαμορφώνουν τις μεταναστευτικές ροές σε παγκόσμιο επίπεδο, είναι η παραδοχή ότι οι ανισότητες δεν είναι εμφανείς μόνο σε σχέση με το ποιος έχει και ποιος δεν έχει τη δυνατότητα να μετακινηθεί, αλλά κυρίως αφορούν τον έλεγχο που μπορεί (ή δεν μπορεί) να ασκήσει κάποιος ή κάποια στις παγκόσμιες ροές κινητικότητας. Ακόμα, υπογραμμίζει ότι η δυνατότητά κάθε ατόμου να μετέχει στις παγκόσμιες ροές κινητικότητας και, ευρύτερα, η ενσωμάτωσή του στο κυρίαρχο κοινωνικό-οικονομικό σύνολο, καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο το άτομο μπορεί να συνδιαμορφώσει τον τόπο.

Στη θεωρητική συζήτηση σχετικά με το μεταναστευτικό φαινόμενο και τις χωρικές του διαστάσεις, στην οποία συνέβαλε καθοριστικά με το έργο της η Doreen Massey, άλλοι μελετητές έχουν επίσης τονίσει την ασύμμετρη συμμετοχή ατόμων ή κοινωνικών ομάδων (Smith 2005, Sassen 2009). Ειδικότερα, ο Alejandro Portes (1999) κάνει λόγο για μια διαδικασία παγκοσμιοποίησης «από τα κάτω», θέλοντας να επισημάνει τον λιγότερο ορατό, αλλά κεντρικό, ρόλο των μεταναστών στη διαμόρφωση των σύγχρονων πόλεων. Ακόμα, ο Michel Peraldi (1999), αναλύοντας τον ρόλο των μεταναστών στον εμπορικό ιστό των πόλεων εγκατάστασης, υπογραμμίζει την ικανότητα τους να ενεργοποιούν τα διεθνή κοινωνικά και οικονομικά τους δίκτυα, μετέχοντας έτσι στις παγκόσμιες ροές κίνησης του κεφαλαίου.

Ταυτότητα του τόπου και το «συνανήκειν»

Σε συνέχεια της πρώτης αυτής διαπίστωσης σχετικά με την άνιση θέση που καταλαμβάνουν τα διαφορετικά υποκείμενα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, η Doreen Massey επανέρχεται σε μια ανάγνωση του τόπου με όρους συνδιαμόρφωσης. Πέρα από τους πολλαπλούς αποκλεισμούς που οι μετανάστες και οι μετανάστριες υφίστανται στις κοινωνίες υποδοχής, η καθημερινή τους παρουσία, ως κάτοικοι, επιχειρηματίες ή χρήστες του δημόσιου χώρου, συμβάλλει καθοριστικά στην προσδιορισμό του τόπου. Όπως υπογραμμίζει, οι κοινωνικές σχέσεις και αλληλεπιδράσεις είναι αυτές που διαμορφώνουν τον τόπο και ενεργοποιούν χωροχρονικές μεταβολές του. Κατά συνέπεια, η ταυτότητα

μιας γειτονιάς παραμένει ανοιχτή, μη στατική και σίγουρα ετερογενής: “Σκεπτόμενες για τον τόπο με τέτοιους τρόπους υπονοεί ότι οι τόποι δεν είναι οριοθετημένες περιοχές, αλλά μάλλον ανοιχτά και πορώδη δίκτυα κοινωνικών σχέσεων” (“Thinking of places in this way implies that they are not so much bounded areas as open and porous networks of social relations”, Massey 1994: 121).

Ακολουθώντας τις προσεγγίσεις της Massey, πρόσφατες μελέτες που εστιάζουν στην περίπτωση της Αθήνας θέτουν σε αμφισβήτηση την κυρίαρχη αναπαραστάση που τείνει να συνδέει τον μετανάστη και την μετανάστρια με μια προσωρινή και εφήμερη παρουσία στην πόλη (Μαρβάκης, Παρσάνογλου και Τσιάνος 2006; Βαΐου, κ.ά. 2007). Μετανάστες εγκατεστημένοι χρόνια, ή ίσως και λίγους μήνες, στα λεγόμενα «κενά» της πόλης διαμορφώνουν ουσιαστικές σχέσεις με αυτήν, σχέσεις που τους επιτρέπουν να δομήσουν τις καθημερινότητές τους και να εφεύρουν τρόπους και πρακτικές επιβίωσης. Εμπειρικές έρευνες έχουν τονίσει ότι η παρουσία των μεταναστών συμβάλλει στην αναζωογόνηση κεντρικών περιοχών και στην επαν-ενεργοποίηση του οικιστικού και εμπορικού αποθέματος (Balampanidis and Polyzos 2016). Ακόμα, η διερεύνηση των καθημερινών σχέσεων μεταξύ μεταναστών και μη μεταναστών στην μικρο-κλίμακα της γειτονιάς, υπογραμμίζει τις πολλαπλές οικειοποιήσεις και τη διεύρυνση του «συνανήκειν» στο προνομιακό πεδίο αλληλεπιδράσεων που προσφέρει ο τόπος (Kalandides and Vaiou 2012: 262).

Η πραγματικότητα της πόλης και οι σύνθετες καταστάσεις συνύπαρξης που καλλιεργούνται στον αστικό χώρο, θέτουν σε αμφισβήτηση λόγους αλλά και πολιτικές που επιδιώκουν την περιχαράκωση σε ομοιογενείς και σαφώς οριοθετημένες γειτονιές, γειτονιές που χαρακτηρίζονται ως «γκέτο» ή άλλες που χαρακτηρίζονται ως «καλές». Αντιστοίχως, η έννοια της πολλαπλότητας που φαίνεται να χαρακτηρίζει τον τόπο και οι δυναμικές συνδιαμόρφωσής του, σχετικοποιούν τα δίπολα που σχετίζονται με το φύλο, με την εθνικότητα («Εμείς» και οι «Άλλοι») αλλά και με τις αυστηρές κοινωνικές ιεραρχήσεις. Η αμφισβήτηση αυτή σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει την αναίρεση των φαινομένων αποκλεισμού και των άνισων «γεωμετριών δύναμης», που σε κάθε περίπτωση συνεχίζουν να υφίστανται. Επιτρέπει όμως την αμφισβήτησή τους ως μοναδικά ερμηνευτικά εργαλεία για την κατανόηση του τόπου(βλ.

Επίσκεψη στο "Βοτανικό Κήπο Πετρούπολης" (2012). Από δεξιά προς τα αριστερά: Γ. Σολδάτου, Δ. Μπαλαμπανίδης, Α. Τσίκλη, D. Massey, I. Πολύζου, Ε. Χατζηκωνσταντίνου.

ενδεικτικά το κεφάλαιο "Living in spatial times" στο Massey 2005: 61-80).

Συσχετισμοί του τοπικού με το παγκόσμιο: διεθνικές αναγνώσεις της μετανάστευσης

Μια τρίτη συνεισφορά της Doreen Massey αφορά την ανάλυση των χωροκοινωνικών φαινομένων, όπως η εγκατάσταση των μεταναστών στον αστικό χώρο, μέσω των συσχετισμών του τοπικού με το παγκόσμιο. Ενώ μέχρι τις δεκαετίες 1980-1990, οι κυρίαρχες προσεγγίσεις αντιλαμβάνονταν το μεταναστευτικό φαινόμενο ως στατικό και επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους αποκλειστικά στους τόπους προέλευσης και υποδοχής, σήμερα η μετανάστευση μελετάται ως ένα διεθνικό φαινόμενο (Green, 2010; Glick Schiller and Çaglar 2013). Η γεωγραφική και κοινωνική πολυπλοκότητα των ροών φέρνει στην επιφάνεια τη σημασία των ενδιάμεσων σταθμών στο πλαίσιο μιας μεταναστευτικής διαδρομής, η οποία δεν τελειώνει με την εγκατάσταση σε μια χώρα ή σε μια πόλη, αλλά παραμένει σε εξέλιξη.

Ο ευρύτερος «μεταναστευτικός χώρος» μπορεί να περικλείει ταυτόχρονα χώρες, πόλεις και γειτονιές οι οποίες, έμμεσα ή άμεσα, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαδρομή του μετανάστη ή της μετανάστριας (Simon 2008, Schmoll, Thiolet and Wintol de Wenden

2015). Για παράδειγμα, τα κοινωνικά ή οικονομικά δίκτυα ενός επιχειρηματία με καταγωγή από την Κίνα, εγκατεστημένου στο κέντρο της Αθήνας, εκτείνονται στις χώρες προέλευσης και εγκατάστασης, αλλά και σε ενδιάμεσους τόπους οι οποίοι συνθέτουν τη μεταναστευτική του διαδρομή (Πολύζου, 2014). Αυτή η πολυπλοκότητα του τόπου, που κρύβει μέσα της χωροχρονικές διασυνδέσεις, κοινωνικές σχέσεις και αντιθέσεις, είναι που οδηγεί την γεωγράφο να μιλήσει για μια παγκόσμια αντίληψη του τόπου: "Το παγκόσμιο είναι μέσα στο τοπικό στην ίδια τη διαδικασία συγκρότησης του τοπικού" ("The global is in the local in the very process of the formation of the local", Massey 1994: 120). Έτσι, το δίπολο τοπικό/παγκόσμιο, δεν αντιμετωπίζεται από την Massey ως ένα απόλυτα ανταγωνιστικό δίπολο, αλλά αντίθετα προβάλλονται οι θετικές του προεκτάσεις. Συγκεκριμένα, μέσα από το πρίσμα των πολλαπλών κλιμάκων του χώρου και της συνύπαρξης του τοπικού με το παγκόσμιο, η Massey επιμένει στη δυνατότητα συνδιαμόρφωσης του τόπου από διαφορετικές ομάδες και υποκείμενα.

Μέσα από την οπτική αυτή, η χωρική κλίμακα του δρόμου και της γειτονιάς λειτουργεί ως σημαντικό σημείο παρατήρησης των συσχετισμών μεταξύ του τόπου και των μεταναστεύσεων. Η παρατήρηση ενός κεντρικού δρόμου στην περιοχή Κίλμπουρν του Λονδίνου, οδηγεί την Massey στην αναγνώριση ετερογενών ταυ-

τοτήτων που συνυπάρχουν σε αυτόν: ταυτοτήτων που σχετίζονται με το φύλο, την εθνοτική και τη θρησκευτική ταύτιση ή ακόμα και ταυτοτήτων που προκύπτουν μέσα από τις σχέσεις που δομούνται με τον τόπο (κάτοικοι, έμποροι, χρήστες του δημόσιου χώρου). Αναπόφευκτα, η εμπειρική αυτή παρατήρηση δείχνει ότι οι παραπάνω συνυπάρξεις λειτουργούν άλλοτε ως αφετηρία κοινωνικών και διαπολιτισμικών σχέσεων και άλλοτε ως πηγή συγκρούσεων και διαμόρφωσης ιεραρχιών.

Κλείνοντας, από την παραπάνω ανάλυση της συνεισφοράς της Doreen Massey, προκύπτει μια διαφορετική προσέγγιση του μεταναστευτικού φαινομένου στον αστικό χώρο. Η προσέγγιση αυτή λαμβάνει υπόψη της τις αντιθετικές επιδράσεις της παγκοσμιοποίησης ενώ, παράλληλα, εστιάζει στη δυναμική των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων. Έτσι, ενώ από τη μία πλευρά οι άνισες «γεωμετρικές δύναμεις» φαίνεται να επηρεάζουν την κινητικότητα των ατόμων, από την άλλη, οι κεντρικές γειτονιές των πόλεων διαμορφώνονται εκ νέου με την άφιξη και εγκατάσταση των μεταναστών. Προκύπτει τέλος ότι οι συνυπάρξεις μεταναστών και μη μεταναστών άλλοτε αντανακλούν τους πολλαπλούς αποκλεισμούς που εγγράφονται στην πόλη και άλλοτε συμβάλλουν στην άμβλυνση αυτών των αποκλεισμών, διευρύνοντας την έννοια του «συνανήκειν».

Βιβλιογραφία

- Baïou, Nt. κ.ά. (2007), *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας*, Αθήνα, L-PRESS και ΕΜΠ.
- Balampanidis, D. and Polyzos, I. (2016) «Migrants' settlement in two central neighborhoods of Athens», *City*. 20:1, pp. 75-90.
- Glick Schiller, N. and Çağlar, A. (2013) «Locating migrant pathways of economic emplacement: Thinking beyond the ethnic lens», *Ethnicities*. 13: 4, pp. 494-514.
- Green, N. (2010) *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Σαβύλλας, 192 σελ.
- Kalandides, A. and Vaiou, D. (2012) «'Ethnic' neighbourhoods? Practices of belonging and claims to the city», *European Urban and Regional Studies*. 19:3, pp. 254-266.
- Μαρβάκης, Α., Παρσάνογλου, Δ. και Τσιάνος Β. (2006) «Και όμως κινούνται! Η επανάσταση των προσδοκίων και η αυτονομία των μεταναστών», *Σύγχρονα Θέματα*. τ.92, σελ.72-81.
- Massey, D. (1994) *Space, Place and Gender*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Massey, D. (2005) *For Space*, London: Sage.
- Peraldi, M. (1999) «Marseille : réseaux migrants transfrontaliers, place marchande et économie de bazar», *Cultures & Conflits. Les anonymes de la mondialisation*. 33-34, pp. 1-14.
- Πολύζου, Ι. (2014) «Μεταναστευτικές διαδρομές και χωροκοινωνικές μεταλλαγές στην Αθήνα. Η περίπτωση των Κινέζων εμπόρων στο Μεταξουργείο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. τ. 143, σελ. 145-152.
- Portes, A. (1999) «La mondialisation par le bas», *Actes de la recherche en sciences sociales*. 129, pp.15-25.
- Sassen, S. (2009) *La globalisation. Une sociologie*, Paris : Gallimard.
- Schmoll, C., Thiolet H., Wintol de Wenden C. (2015) *Migrations en Méditerranée. Permanences et mutations à l'heure des révolutions et des crises*, Paris : CNRS Editions.
- Simon, G. (2008) *La planète migratoire dans la mondialisation*, Paris : ArmandColin.
- Smith, M-P.(2005) «Transnationalism and the City», in Kelleher A. and Klein L., *Global perspectives: a handbook for understanding global issues*, New Jersey: Prentice Hall, pp. 119-139.